

Torino Sosyoloji Kongresi (1921) ve Türkiye*

Fatma Tombak

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
fatma.tombak@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2439-0173

Öz

Dünya, 1918'de sona eren büyük savaştan sonra bir yıkımla karşılaşmıştı. Bu yıkımlardan biri de toplumsaldı. Savaşın toplumlar üzerinde yarattığı yıkımın tespiti ve çözüm yolları bilimsel olarak tespit edilmeliydi. Bu nedenle devletler arası iş birliği ile yeni bir barış düzeni kurulmalı ve sosyolojik bakış açısı ile toplumsal sorunlar, gündeme alınıp bu sorunlara çözümler üretilmeliydi. Bu çalışmada 1921 yılında İtalya'nın Torino kentinde gerçekleşen Uluslararası Sosyoloji Kongresi hakkında bilgi verilecek, Osmanlı Devleti'ni bu kongrede temsil eden Muslihiddin Adil Bey'in konuşmaları ve görüşleri kritik edilecek, Torino Sosyoloji Kongresi'nin Türkiye için önemi tarih disiplini açısından analiz edilecektir. Böylece Torino Kongresi'nin Avrupa ve Türkiye için önemi ortaya konulurken, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından faydaları ve sonuçları belirtilerek yorumlanacaktır. Cumhuriyet tarihinde önemli bir yeri olan bu kongrenin ve kongrede yaşanan görüşmelerin incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu eksikliği gidermeye çalışan makalenin alana katkı sağlaması, konu hakkında var olan literatürü zenginleştirilmesi ve unutulmuş bir kongrenin yeniden gündeme getirilmesi hedeflenmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal sorunlarına da ışık tutan bu kongrede ele alınan konuların Yeni Türk Devleti'nin politikalarını da etkilediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Torino Sosyoloji Kongresi, Solidarizm, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti

Turin Sociology Congress (1921) and Türkiye

Abstract

The world faced destruction after the great war that ended in 1918. One of

* **İntihal Taraması/Plagiarism Detection:** Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatma Tombak).

Geliş/Received: 25 Ekim/October 2025 | **Kabul/Accepted:** 3 Şubat/February 2026

Atıf/Cite as: Fatma Tombak, Torino Sosyoloji Kongresi (1921) ve Türkiye, Danisname 12, 45-67 <https://doi.org/10.5281/zenodo.18928584>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

these destructions was social. The destruction caused by war on societies and solutions had to be determined scientifically. For this reason, a new peace order should be established through cooperation between states, and social problems should be put on the agenda from a sociological perspective and solutions should be produced. In this paper, it will be given about the International Sociology Congress held in Turin, Italy in 1921, The speeches and opinions of Muslihiddin Adil Bey, who represented the Ottoman Empire in this congress, will be criticized, and the importance of the Turin Sociology Congress for Türkiye will be analyzed in terms of the discipline of history. Thus, while the importance of the Turin Congress for Europe and Türkiye is revealed, it will be interpreted by stating its benefits and consequences in the term of the history of the Republic of Türkiye. There is a need to examine this congress, which has an important place in the history of the republic, and the discussions that took place in the congress. The aim of the article, which tries to fill this gap, is to contribute to the field, enrich the existing literature on the subject, and bring a forgotten congress back to the agenda. It was understood that the issues discussed at this congress, which shed light on the social problems of the newly established Republic of Türkiye, also influenced the policies of the new Turkish State.

Keywords: Sociology, History of the Republic of Türkiye, Turin Sociology Congress, Solidarism, Ottoman Empire, Republic of Türkiye

Summary

The Turin Congress, held after the First World War, was convened to identify and treat the wounds of the destruction caused by the war on societies. War agreements were made, political solutions were produced, maps were drawn, but social problems were waiting to be solved. For this reason, a sociology congress was held in Turin in 1921. The main theme of the Turin Sociology Congress was "solidarity". The Ottoman Empire was also invited to join this international solidarity and contribute to the generation of solutions to the world's post-war problems from a sociological perspective. Turin International Sociology Congress for the post-war world societies contributed to the social policies, health policies and action plans that the world societies and states will produce in the future by identifying important problems producing solutions to these problems and transferring knowledge and experience with its outputs. In addition, an important step was taken to establish and experience interstate cooperation through solidarism-solidarity methods with the congress,

Turin Sociology Congress, unlike the Paris Peace Conference, did not focus on polarization; it highlighted solidarity and made an effort to build a future based on peace and tranquility among the world's communities. However, developments after 1921; increased polarization and armament, and it started the process that led to World War II. The congress administration also approved this defense and found it justified.

From the perspective of Türkiye, the issues regarding the Ottoman society brought to the agenda at the Turin Congress, held during the War of Independence after the First World War, are scientifically important in terms of focusing on the

problems of the Anatolian society of the period and producing solutions. When looked at, issues such as children, who were the most innocent and victims of the war, became orphans, women became widows, the elderly became indifferent, a significant portion of the fighting soldiers became disabled, unemployment increased, societies had to migrate for various reasons, minorities, the Armenian issue and Bolshevism were brought to the agenda at the congress. It also provided an important information infrastructure and solution suggestions for the social, political and health policies of the newly established Turkish state.

The Armenian Question was brought up for the first time in an international meeting after the Treaty of Sevres. This situation occurred as early as 1921, which was the first example and first experience of a problem awaiting Türkiye in the future. Adil Bey, had the opportunity to prove that the Turkish side was right and that the Turks were not genocidal, for the first time in an international congress in such a debate. Another issue that should be emphasized is that not enough studies have been done on this congress, where one of Türkiye's most important foreign policy problems was brought to the agenda for the first time. It should not be forgotten that after the Treaty of Sevres was signed, for the first time in an international scientific congress (Torino Sociology Congress) regarding the Armenian deportation, an accusation was made against the Ottoman State for the Armenian citizens who lost their lives due to various events and reasons during the forced migration implemented by the Ottoman Empire. A defense was made by the Ottoman representative Adil Bey against the accusations made at this congress. The congress has a historical importance in this respect.

The most troublesome issues of the Ottoman Empire, such as "capitulations" and "minorities", were discussed in this congress, and the Ottoman Empire had the opportunity to defend and express itself in the international arena. The Ottoman Empire's view of women, the status of women in social life, relations between men and women, and existing prejudices were tried to be destroyed by the congress. All these together, the congress held in Turin was a congress that broke new ground in the social and sociological history of the Turks. At the same time, the congress held in Turin was a congress that broke new ground in terms of the social and sociological history of the Turks. In the final analysis, all this knowledge and experience gained with the congress also came to life in the populism principle of the new Turkish State, with the main theme of the congress being the principle of solidarism, "solidarity"; it formed the basis of the social state idea, which aims to give equal and honorable citizenship to all segments of society.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın 1918'de sona ermesiyle dünyada, Hobsbawm'ın deyişiyle "katliam çağı" başlamış, imparatorluklar (Osmanlı, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya) parçalanarak siyasi bir otorite boşluğu doğmuştur. Savaşın galipleri olan ABD, İngiltere ve Fransa, bir yandan Avrupa'yı ulus devletler temelinde yeniden şekillendirirken, diğer yandan Rusya'da ortaya çıkan Bolşevizm

tehdidinden Avrupa'yı korumayı hedeflemiştir (Hobsbawm, 2019, s. 29 ve 40). Büyük Savaş ile kentsel altyapılar tahrip olmuş, toplumsal ve bireysel düzeyde derin psikososyal travmalar meydana gelmiştir. Nitekim 1920'lerin sonuna doğru tüm dünya, büyük bir ekonomik krize sürüklenmişti. Bu nedenle devletler, ortaya çıkan bu yeni sorunlarla dayanışma ve barış içerisinde başa çıkabilecek çözümler üretmek istemiştir. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı sonrasında barışın tesisi için uluslararası bir örgüte ihtiyaç duyulmuştu. Devletler arası ilişkilerde ilk uluslararası örgüt olma özelliğini taşıyan Milletler Cemiyeti/Cemiyet-i Akvam (MC) 1920'de kurularak (Polat, 2020, s. 1951-1954) dünyada barışı ve huzuru temin etmek için diplomatik çabalara önem vermiştir. Bu örgütün temellerinin atıldığı yer, Paris Barış Konferansı (1919) olmuştur (Ertan, 2016).

Savaş sonrası Avrupa'nın yeniden şekillenmesi ve mağlup devletlerin mukadderatı Paris Barış Konferansının ana gündemini teşkil etmiştir. Galip devletler, kendi güvenliklerini tahkim etmek ve yenilen devletlerin yeniden güçlenmesini engellemek amacıyla anlaşma taslaklarını Paris'te hazırlamışlardır. Ancak Paris Barış Konferansı, paradoksal bir biçimde İkinci Dünya Savaşı'nın da zeminini hazırlayan bir platform olmuştur.

Milletler Cemiyetinin konsey başkanı, Leon Bourgeois olmuştur. Leon Bourgeois, savaş sonrası ortaya çıkan toplumsal sorunların çözülmesi için Sosyolog Rene Worms ile birlikte uluslararası bir sosyoloji kongresi düzenlemiştir. Kongre organizasyonu Torino Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Francesco Cosentini koordinesinde gerçekleştirilmiştir (The Labor World, 3 September 1921, s. 34)¹. Avrupa devletleri ve savaşın mağluplarından oluşan 22 devlet, bu kongreye katılmıştır. Sosyoloji Kongresi, 1921'de İtalya'nın sanayi şehri Torino'da gerçekleşmiştir. Torino, bir sanayi ve işçi kentiydi. Otomobil fabrikası ve savaş sonrası traktör üretimiyle rekor kıran FIAT, İtalya'nın sanayisi en

¹ Birçok devlet başkanı, bilim adamı ve sivil toplum liderleri Torino Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Francesco Cosentini tarafından kongreye davet edilmiştir. Bunlardan biri de dönemin Amerikan İşçi Federasyonu başkanı Gompers'di Amerikan İşçi Başkanına gönderilen davette kongrenin amacında şu cümleler dikkat çekmekteydi: *"insanlık için daha iyi bir gelecek arzulayan herkesin zihnine kazınan sorunların en geniş kapsamlı şekilde tartışılması"* (The Labor World, 3 September 1921, s. 34).

gelişmiş kenti Torino'daydı (Toprak, 2012, s. 22). Bu nedenle kongrenin Torino'da toplanmasının özel bir anlamı vardı (Toprak, 2013, s. 341-342). Bu kongreye Osmanlı Devleti de davet edilmiştir. Kongrede görüşülen ve çözüm üretilmeye çalışılan toplumsal meseleler, Türkiye tarihini yakından ilgilendirmektedir. Ancak Torino Sosyoloji Kongresi'nin ve konularının Türkiye tarihi açısından etkileri üzerine yeterli literatür oluşmamıştır.

1. Yöntemsel Çerçeve

Çalışmanın metodolojisi, tarihsel bir olguyu sosyolojik bir perspektifle yeniden okumaya ve disiplinler arası bir bağlam kurmaya dayanmaktadır. Makalenin benimsediği temel yöntem, nicel verilerden ziyade tarihsel bağlamı ve anlamı ön plana çıkaran nitel bir yaklaşımdır. Bu yöntemle, 1921 yılında gerçekleşen spesifik bir tarihsel olay (Torino Sosyoloji Kongresi) merkeze alınmıştır.

Çalışmada kongrenin Türkiye için önemi "tarih disiplini açısından analiz edilmekte" ancak sorunlara "sosyolojik bakış açısı" ile yaklaşılmaktadır. Böylece, disiplinler arası bir anlayışla (tarih ve sosyoloji) kongrenin analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu perspektifle literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Uygulanan teknik ise "metin çözümlemesi (text analysis)" ve yorumlamadır. Çalışmada, nitel analize dayalı bir "metin çözümlemesi yaklaşımı" benimsenmiştir. Bu teknik, ilgili belgelerin ve söylemlerin derinlemesine okunmasını ve yapısal olarak çözümlenmesini içermektedir. Ayrıca çalışma, tekil bir olayı (Kongre) izole bir şekilde incelememiş; bu olguyu "daha geniş bir tarihsel ve ideolojik bağlama", yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesine yerleştirerek yorumlamıştır. Özellikle "solidarizm" kavramı üzerinden Ziya Gökalp'in fikirleri ve Cumhuriyet'in "halkçılık" ilkesi ile teorik bağlantılar kurulmuştur.

Çalışma, birincil ve ikincil kaynakların sentezine dayanmaktadır. Analizin merkezinde, kongreye katılan Muslihiddin Adil Bey'in kaleme aldığı ve kongre intibalarını içeren eseri (birincil kaynak) yer almaktadır. Adil Bey'in kongredeki beş konuşması ve komisyon çalışmaları, verinin ana gövdesini oluşturmuştur. Bu birincil kaynağın yorumlanmasında ve tarihsel arka planın oluşturulmasında ikincil kaynaklardan (özellikle Zafer Toprak ve literatürdeki diğer çalışmalardan) faydalanılmıştır.

Ayrıca dönemin yerel basınında konunun yer almaması nedeniyle çalışmadaki analizlerin büyük ölçüde tek bir birincil kaynağa (Adil Bey'in eseri) ve belirli ikincil kaynaklara bağımlı kaldığı ifade edilmelidir. Bu nokta çalışmanın kısıtlılık ve sınırlılığını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak; bu çalışma, pozitivist/nicel bir sosyoloji anlayışından ziyade, yorumlayıcı (hermenötik) geleneğe yakın duran, tarihsel sosyoloji disiplini içinde konumlandırılabilir, birincil metinlerin nitel analizi ve bağlamsal yorumlaması üzerine kurulu bir metodoloji izlemiştir.

2. Sosyoloji ve I. Dünya Savaşı Sonrası Dünyanın Durumu

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın parçalanması, uluslararası sistemde bir siyasi otorite boşluğu yaratmıştır. Bu konjonktürde savaşın galipleri (ABD, İngiltere, Fransa), Avrupa'da siyasi dengeyi tesis edecek yeni bir düzen arayışına girmişlerdir. Ayrıca savaşın müsebbibi olarak gördükleri Almanya'yı cezalandırmak amacıyla Versay Anlaşması'na ağır yaptırımlar eklemiştir. Armaoğlu'nun da ifadesiyle "*Versay Barışı, bu kin ve intikamın ağır bir belgesi olmuştur.*" (Armaoğlu, 2019, s. 121). Böyle bir ortamda Milletler Cemiyetinin uluslararası bir örgüt olarak dünyaya barış ve huzur getirmesi beklenmiştir.

Savaş, Osmanlı Devleti'ni ve onun bakiyesi üzerine kurulan Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Osmanlı (Anadolu) toplumunun durumu, savaşın yarattığı tahribat ve bu yaraların sarılması için üretilecek çözümler hayati önem taşımaktaydı. Öte yandan hem Anadolu'yu hem de Avrupa'yı tehdit eden Bolşevizm akımı ortaya çıkmıştı. Savaş sonrası dünyada ve Türkiye'de; sağıktan ekonomiye, gıda güvenliğinden yoksulluğa, kadın ve işçi haklarından madde bağımlılığına kadar geniş bir yelpazede sorunlar çözüm beklemekteydi. Bu toplumsal sorunlara bilimsel yöntemlerle çözüm üretmek adına sosyoloji disiplinine müracaat edilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Bolşevikler, Millî Mücadeleye destek verseler de esasen "Bolşevikliği Anadolu içlerinde yayma" gayesi gütmüşlerdir (Çolak, 2001, s. 33). Bu siyasi ve sosyal atmosferde, savaşın yarattığı sosyal enkazı onarmak maksadıyla Milletler Cemiyeti öncülüğünde Torino'da bir sosyoloji kongresi organize edilmiştir. Toplumunu inceleme nesnesi yapan sosyoloji; sosyal hayatın, değişimin ve insan davranışlarının neden-sonuç ilişkisi içinde bilimsel yöntemlerle araştırılmasıdır (Bahar, 2015, s. 23). XX. yüzyılda önemli bir disiplin haline

gelen sosyoloji, savaş sonrası toplumsal sorunlar için bir çözüm kapısı olarak görülmüştür. Bu etkenlerle Torino Kongresi'nde kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmiş ve savaşın mağlupları da davet edilmiştir. Kongre Düzenleme Kurulu, Osmanlı Devleti'ni davet ederek kongrenin dayanışma ve iş birliği eksenli olduğunu göstermiştir.

3. Torino Sosyoloji Kongresi (9-16 Ekim 1921) ve Torino Sosyoloji Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni Temsil Eden Muslihiddin Adil Bey

Torino Kongresi, Milletler Cemiyeti Konsey Başkanı Leon Bourgeois'ın vizyonu doğrultusunda şekillenmiştir. 22 ülkeden yaklaşık 150 temsilcinin katılımıyla 9 Ekim 1921'de başlayan kongre, savaş sonrası toplumları ve dünya barışını tehdit eden sorunlara odaklanmıştır. Savaş geride yetimler, dul kadınlar, esirler ve kayıplar bırakmıştır. Benzer şekilde, çok sayıda insan engelli ve malul durumuna düşmüştür; silahlanma yarışı dünyayı felakete sürüklemiştir. Bu sebeple silahlanma yerine diplomatik çözüm ve dayanışmayı önceleyen kurumların teşkili, silahsızlanmanın sağlanması ve sorunlara adil çözümler üretilmesi hedeflenmiştir. Uluslararası ticaretin serbest ve dayanışma içinde yapılması, iş birliklerinin geliştirilmesi ve göç sorunlarına çözüm üretilmesi kongrenin hedefleri arasında olmuştur (Toprak, 2022, s. 317-321). Savaşın tahrip ettiği aile yapılarının ve ekonominin rehabilitasyonu da gündeme alınmıştır. Ayrıca savaşın getirdiği psikolojik yıkımı yaşayan insanlar arasında alkol ve uyuşturucu kullanımı yaygınlaşmıştı. Bu nedenle alkol ve uyuşturucu ile mücadele edilmesi de kongrenin öncelikleri arasında olmuştur. Bunlardan başka dünya ve Avrupa, Bolşevizm tehdidi altına girmişti. "Solidarizm" yani "dayanışma" Bolşevizm'in alternatifi olarak kongre tarafından çözüm formülü olarak sunulmuştu. Özetle Torino Sosyoloji Kongresi, savaş sonrası tüm toplumları ilgilendiren meselelere odaklanmıştır. İdealist bir yaklaşımla toplanan kongrede önemli çözüm önerileri sunulmuş olsa da, kısa süre sonra Faşizm ve Nazizm gibi rejimlerin yükselmesi ve silahlanma yarışının yeniden başlaması, dünyayı yeni bir savaşa sürüklemiştir. Bu nedenle kongrenin çabaları akim kalmış ve dünya sosyoloji literatüründe beklenen etkiyi yaratamamıştır (Toprak, 2022, s. 323-324; Toprak, 2013, s. 345-346). Osmanlı basınında yapılan taramalarda kongreye dair haberlere rastlanmamıştır. İşgal altındaki İstanbul basınına, Kurtuluş Savaşı ve iç

gelişmeler nedeniyle dış dünyaya yeterince odaklanamadığı anlaşılmaktadır.

Kongrede Osmanlı Devleti'ni temsil eden Muslihiddin Adil Taylan (1881-1944) Selanik doğumlu, Mülkiye Mektebi mezunu bir eğitimci, bürokrat ve yazardır. Kaymakamlık, genel müdürlük ve müderrislik görevlerinde bulunan Adil Bey, çıkardığı "Tarik" gazetesi ile Millî Mücadele'ye destek vermiştir. Hakkındaki en kapsamlı değerlendirmelerden biri, Suphi Nuri İleri tarafından Yeni Adam mecmuasında kaleme alınmıştır. Kongre hakkında eser yazması ve yaptığı konuşmalarla kilit bir role sahip olan Adil Bey'in tanınması önem arz etmektedir.

Literatürde hakkında yeterli çalışma bulunmamakla birlikte, Suphi Nuri İleri'nin tasviri şu şekildedir:

"Maarif müsteşarı iken Ali Kemal nazır olur olmaz hemen azledildi. Müsteşarlıktan sonra Mütareke Devri'nin başlarında Tarik gazetesini çıkarmaya başladı. Nesi var nesi yok ise satarak gazetesinin kuruluş masrafını tedarik etmiş, bütün gün ve gecelerini matbaada geçirerek bu memlekete kalemi ile de hizmet etmek istemişti. Damat Paşa kabinesine, mandacılığa, düşman işgaline karşı pek şiddetli yazılar yazdığı için gazetesi kapatıldı. Milli İstiklal Savaşı'na merhum böylece ta ilk günden itibaren var kuvvetiyle iştirak etmişti. Damat Ferit Paşa, Tarik gazetesinin Mustafa Kemal aleyhinde neşriyat yapması için pek çok altın tahsisat vermek istemişe de Muslihiddin Adil nefretle bu paraları reddetmiştir. Gazetesi kapandıktan sonra merhum avukatlığa başladı ve az zamanda pek büyük bir nam aldı. İdari davalarda mütehasstı. Lozan Konferansı'nın birinci kısmında Türk Murahhas Heyetinde müşavirlik ederken ekalliyetler meselesinin müzakerelerinde pek çok hizmet edip memleketimizin haklarını yabancılara karşı şiddetle müdafaa etmişti. Merhum son derece çalışkan, malumatlı, natuk ve değerli bir zat idi. Milletlerarası kongrelere giderek Türkiye'yi ilmen temsil etmişti. Basılmış ve basılmamış pek kıymetli hukuki eseri vardır. Hele avukatlığında dürüstlüğü ve namusu ile nam almıştı. Ali Kemal'den sonra yine idare hukuku kürsüsüne kavuşup bu memlekete binlerce aydın yetiştirdi. Fakat her nedense Darülfünun, üniversite olunca bir çoklarımız gibi o da açıkta kaldığından kederinden hastalandı ve artık bir daha iyileşemeyerek öldü." (İleri, 1944).

4. Kongre ve Osmanlı Devleti (Anadolu Toplum)

Torino Sosyoloji Kongresi'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)

temsilcisi katılmamıştır. Neden temsilci katılmadığına dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla beraber ülkenin işgal altında olduğu sırada meclisin bağımsızlık mücadelesine odaklanması nedeniyle temsilci göndermediği düşünülebilir. Ayrıca uluslararası örgütler tarafından bu dönemde TBMM bir resmî hükümet ve devlet olarak görülmemektedir. Bu nedenle kongre tertip komitesi tarafından Osmanlı Devleti'nden temsilci istenmiştir. Ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olan Osmanlı Devleti, kongreye sadece bir temsilci gönderebilmiştir. Osmanlı Devleti, toprakları parçalanmış ve büyük toplumsal sorunlarla karşı karşıya olduğu ve savaşın en çok mağdur ettiği ülkelerden biri olduğu için kongreye çağrılmıştı. Aynı zamanda Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin ortak tehdidi olan Bolşevizm tehlikesi bulunmaktaydı. Bu gibi nedenlerle kongreye davet edilen Osmanlı Devleti savaşa katılan, katılmayan diğer Avrupa devletleri gibi büyük ekonomik, sosyal sorunlarla ve sağlık sorunlarıyla mücadele etmekteydi (Toprak, 2022, s. 320).

Kongreye 9 Ekim 1921 tarihinde Torino'da açılış konuşmaları ile başlanmıştır. Kongre, 9-16 Ekim 1921 tarihleri arası bir hafta sürmüştür. Muslihiddin Adil Bey, kongre tamamlanıncaya kadar oturumları takip etmiş ve kongrede ülkesini temsil ederken beş kez konuşma imkânı elde etmiştir. Bu konuşmaların her biri, Osmanlı Devleti ve Anadolu toplumu için önemli meseleleri içermiştir. Muslihiddin Adil Bey bu kongredeki konuları, gündemleri, görüşmeleri ve konuşmaları takip edip kaleme almış; "*Kongre İntibalarım*" adıyla² yayımlamıştır (Adil, 1921).

Muslihiddin Adil Bey'in kitabı ve kongredeki oturum konuları, konuşmalar ve çözüm önerileri incelendiğinde Türkiye tarihi ve sosyolojisi bakımından önemli meseleler olduğu görülmektedir. Bu nedenle disiplinler arası bir anlayışla kongrenin analizinin yapılması; Türkiye'nin 1920'li yıllardaki toplumsal- siyasal ve sağlık alanındaki sorunlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Tarih ilmi bakımından kongre incelendiğinde yeni Türk Devleti kurulduktan sonra baş etmesi/edilmesi gereken birçok ulusal, toplumsal ve siyasal sorunun kongrenin gündeminde olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında kongrenin

² Öztürk tarafından bu eserin büyük bir kısmı günümüz harfleri ile yayımlanmıştır (Taylan, 2018). Burada ifade edilmesi gereken bir husus ise Toprak'ın da ifade ettiği gibi uluslararası önemli bir kongre olmasına rağmen "*Torino Sosyoloji Kongresi üzerine tek kitabı da Muslihiddin Adil yazacaktı.*" (Toprak, 2022: 322).

Osmanlı toplumu ve devleti ile ilgili kısımları önemli meseleleri içerdiği için analiz edilip yorumlanması, Cumhuriyet tarihi çalışmalarına önemli katkılar sunacaktır. Buradaki bilgi ve çözüm önerileri ile Muslihiddin Adil Bey'in eseri, siyasal ve toplumsal açıdan önemli tespitleri ve faydaları üretecek bir bilgi altyapısı sağlamaktadır. Ancak bu eserden -Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde yazıldığından olmalı- yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır.

Torino Sosyoloji Kongresi, Milletler Cemiyetinin barış ve huzur hedefine "*dayanışma*" fikriyle katkı sunmayı amaçlamıştır. Kongrede özellikle dört ilke üzerinde durulmuştur (Toprak, 2022, s. 322-323). Bunların ilki, demokrasi ilkesidir. Demokrasiyle yönetilecek ulus devletler, iç barışı tesis edebilecekti. İkincisi, egemenlik ilkesiydi. Her ülke kendi kaderini kendi tayin etmeliydi ve bu tavsiye, ulus devletlere yönelik bir adımdı. Üçüncü ilke ise azınlıklar konusundaydı. Azınlık haklarına dikkat çeken kongre, azınlık haklarının güvence altına alınmasını talep ediyordu. Böylece demokratik ve millî egemenliğe dayalı, azınlık haklarını koruyan ulus devletler; geleceğin barış ve huzurlu Avrupa'sının temelini oluşturacaktı. Dördüncü ilke ise uluslararası dayanışma ve eşitlik ilkesiydi. Bu dört ilke ile Avrupa fikri³ inşa edilmeye çalışılıyordu. Böylece toplumlar arasında ve devletler arasında eşitlik anlayışının kurulması ve barışın tesisi için kongre, önemli bir adım atmıştı. Anlaşıyor ki Torino Kongresi; barıştan, dayanışmadan ve iş birliğine dayalı gelişmeden yana bir çözüm önerileri dizisi ortaya koymuştu. Bu ilkeler, bağımsızlık savaşı veren Anadolu halkını ilgilendirmekteydi ve Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nin amaçları incelendiğinde bağımsız, eşit ve onurlu bir şekilde diğer devletler ile iş birliği ve dayanışma içerisinde kendi geleceğini kendi tayin etmek isteyen, demokratik bir düzen kurmaya çalışan Millî Mücadele'nin temel prensiplerinin Torino'da tezahür ettiği anlaşılmaktadır (Toprak, 2012).

Muslihiddin Adil Bey'in temsilci olarak katıldığı bu kongre hakkında yazdığı eserde ifade ettiği gibi savaş sonrası tüm dünya, bir "sosyal

³ Bütünleşik bir Avrupa fikri, 17. yüzyıla kadar uzanır. "*Kıtanın içindeki savaşı sona erdirecek ve bölgenin tüm halklarının refahını yükseltecek bir Avrupa federasyonu yaratmaya dönük sürekli bir amaç hep var olagelmıştır.*" (Pagden, 2010: 69). Son yıllarda Avrupa kültürü üzerine yapılan çalışmalarda Avrupa fikri, Avrupa barışı ideali tartışılmıştır (Hasse, 2024).

buhran" yaşıyordu. Geçmişte böyle savaşlardan sonra barışın tesisi için konferanslar düzenlendiğini dile getiren Muslihiddin Adil Bey, Torino'daki kongreyi de bu kategoriye koyarak savaş sonrası yeni bir huzur düzeni için kongrenin önemine eserinde dikkat çekmiştir. Muslihiddin Adil Bey, kongrede oluşturulan beş komisyondan ancak üçüne katılabılmıştır. Bunlar birinci, ikinci ve beşinci komisyonlardı (Toprak, 2012, s. 29-34).

Birinci komisyonda Milletler Cemiyeti sözleşmesinin uygulanmasına yönelik değişiklikler, azınlıkların himayesi, manda rejiminin düzenlenmesi, uluslararası özel hukuk çalışmaları ve Bolşevizm tehdidi ele alınmıştır. İkinci komisyonda uluslararası ticaret ve gümrüğün düzenlenmesi, kambiyo sorunu, tahrip olan yerlerin yeniden inşâ edilmesi ve bu yerlerin kalkındırılması gibi uluslararası dayanışma meseleleri ele alınmıştır. Üçüncü komisyonda silahlanma sorunu üzerine odaklanılmış, sonra savaş malûlleri ve şehit yetimleri hakkında önlemler alınması için çalışma yapılmıştır. Dördüncü komisyon; çalışma hayatına ait sorunlar, iş kanunları ve sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için toplanmıştır. Beşinci komisyonda ise savaş sonrası ekonomik, toplumsal sorunların çözümünde kadının yeri konusu ele alınmış; uluslararası kültürel ilişkiler, savaşın doğurduğu hastalıklarla mücadele yöntemleri görüşülmüştür. Muslihiddin Adil Bey, bu beş komisyonda da ele alınan sorunlara kitabında ayrıntılı bir şekilde yer vermiş; daha sonra da "İntibalarım" başlığı altında kendi değerlendirmelerini yapmıştır (Adil, 1921).

Muslihiddin Adil Bey eserinde belirttiğine göre Torino Sosyoloji Kongresi'nde beş kez konuşma yapmıştır. Birincisinde açılışa, ikincisinde Ermeni meselesinde, üçüncüsünde kapitülasyonlar konusunda, dördüncüsünde azınlıklar, beşincisinde de kadınlar konusunda söz almıştır (Taylan, 2018). Beş konunun içeriği ve başlığı incelendiğinde bunların hem sosyoloji hem de tarih disiplini açısından önemli olduğu görülmektedir. Tarih disiplini açısından özellikle Lozan'da da gündeme gelen "azınlıklar ve kapitülasyonlar" konusu önemlidir. Ayrıca Cumhuriyet tarihi boyunca dış politikada özellikle Türkiye'yi yakından ilgilendiren Ermeni sorunu, Sevr Antlaşması'ndan sonra ilk kez bir uluslararası kongrede dile getirilmiştir (Toprak, 2012, s. 29-35).

Muslihiddin Adil Taylan'ın Ermeni meselesi üzerine konuşması

Ermenistan'ın Roma sefiri Mösyö Varanadyan'ın konuşması üzerine yaşanmıştır. Kongredeki gerilimi başlatan, Ermenistan'ın Roma sefiri Mösyö Varanadyan'ın kongreye sunduğu tahrir ve bu tahriri açıklayan konuşması olmuştur. Varanadyan, Osmanlı Devleti'ni son derece ağır ifadelerle suçlamıştır. İddialarına göre, Ermenistan, önceden tasarlanmış "*caniyane bir programa tevfikkan*" tahrip edilmiş ve kadınlarla çocuklar dahil olmak üzere yaklaşık bir milyon Ermeni, "*başibozuk asker ve Türk ahali tarafından katl ve imha*" edilmiştir (Taylan, 2018, s. 125). Varanadyan, bu eylemlerin hiçbir askeri gerekliliğe dayanmadığını, amacın yalnızca "*müstakil bir Ermenistan teşkiline mâni olmak*" olduğunu öne sürmüştür. İddialarını güçlendirmek için, bu olayların yalnızca İtilaf devletlerinde değil, "*Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'da bile bir hiss-i nefret ve tegbih uyandırmıştır*" diyerek, Talat Paşa'nın katilinin Almanya'da beraat etmesini bu nefretin bariz bir kanıtı olarak sunmuştur (Taylan, 2018, s. 125).

Mösyö Varanadyan'ın bu sert suçlamaları karşısında Muslihiddin Adil Taylan, Osmanlı tezlerini savunmak için soğukkanlı ve çok yönlü bir strateji izlemiştir. Bu strateji, salt bir inkârdan ziyade, diplomatik hamleler içeren üç temel noktada yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi olarak Taylan, öncelikle tartışmanın bilimsel zeminini koruma adına bir hamle yapmıştır. Türk-Ermeni meselesi gibi siyasi sorumluluk gerektiren bir konunun, "*ilmi, bir kongrenin salahiyeti haricinde*" olduğunu belirterek, konunun kongre gündeminden çıkarılmasını talep etmiştir (Taylan, 2018, s. 125). Bu, Taylan'ı kongrenin bilimsel ruhunu savunan, Varanadyan'ı ise platformu siyasallaştıran taraf olarak konumlandıran bir adım olmuştur. İkinci olarak tartışmanın devam etmesi üzerine Taylan, karşı bir anlatı inşa etmek için Batılı bir kaynağa başvurmuştur. Erzurum ve Van'da altı yıl konsolosluk yapmış olan Rus generali "*General Mayevesky*" nin raporuna atıfta bulunarak, Doğu'da yaşanan isyanların sorumluluğunun "*Müslümanlar değil, fakat Hıristiyanlar*" olduğunu iddia etmiştir (Taylan, 2018, s. 126). Osmanlı Devleti'nin tarihsel bir hasmı olan Rusya'dan bir generalin raporunu delil olarak sunması, Avrupalı dinleyiciler nezdinde tezin güvenilirliğini artıran bir diplomatik hamle olmuştur. Bu konuda son olarak Taylan, "*barbarlık*" suçlamalarını çürütmek için, Batı'yı yine Batı'nın kendi referanslarıyla yanıtlamıştır. Ünlü Fransız yazar ve tarihçi Lamartin'in, Türk milletinin "*yüce ve asil*" bir haslete sahip olduğunu ve "*insaniyete şeref veren bir ırk*" olduğunu belirten sözlerini alıntılamıştır

(Taylan, 2018, s. 127). Toplantıyı yöneten Fransız Georges Blondel de Türk temsilcisinin açıklamalarını haklı bulmuş ve konuyu kapatarak gündem dışı kabul etmiştir. Bu sonuç, savaş sonrası uluslararası bir platformda kazanılmış önemli bir diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir. Ancak kongrenin asıl önemi savaş sonrası dünyanın temel sosyolojik sorunlarının masaya yatırıldığı ve Osmanlı aydınlarının modern politikalarla yüzleştiği bir entelektüel zemin işlevi görmesindedir.

Savaşın yıkımından yeni çıkmış bir dünyada, “Tahdid-i Teslihat” (Silahların Sınırlandırılması) konusu kongrenin en hararetli tartışmalarından biri olmuştur. Kongrede genel kanı, orduların o günün siyasi koşullarında bir “mecburiyet” olduğu yönündeydi; ancak nihai hedefin topyekûn silahsızlanma olduğu da kabul ediliyordu (Taylan, 2018, s. 128). Bu konuda en dikkat çekici görüşleri Rus murahhas Mösyö Biryanchaninov dile getirmiştir. Biryanchaninov’a göre asıl sorun silahların varlığı değil, devletleri sürekli daha fazla silahlanmaya iten yarışın kendisiydi. Ona göre kalıcı barışın tek çözümü, “*beynelmilel ihtilafları adalet düsturlarına göre hal edecek*” ve kararlarını uygulayabilecek güce sahip, reforme edilmiş bir “Cemiyet-i Akvam” (Milletler Cemiyeti) idi (Taylan, 2018, s. 128).

Kongre, Sanayi Devrimi’nin ve savaşın derinleştirdiği “sosyal mesele”yi, yani emek, sosyal güvenlik ve göç konularını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu tartışmalar, Taylan için imparatorluk enkazından modern bir ulus-devlet kurmaya çalışan Türkiye için sosyal mimarının potansiyel planları anlamına geliyordu. Modern refah devletinin temellerini oluşturan bu fikirler, yeni cumhuriyetin sosyal politikalarını şekillendirme potansiyeli taşıyordu. Örneğin Kongre, Versay Antlaşması ile kurulan “beynelmilel mesai teşkilatı”nın (Uluslararası Çalışma Örgütü) hedeflerini modern bir sosyal devletin manifestosu olarak benimsemiştir. Ayrıca sosyal güvenlik, uluslararası dayanışmanın temel bir unsuru olarak görülmüştür. Hastalık, yaşlılık, maluliyet ve işsizlik gibi risklere karşı sigorta mekanizmalarının yaygınlaştırılması, “beynelmilel tesanütün en mühim şartı” olarak kabul edilmiştir (Taylan, 2018, s. 134).

Kongrede üzerinde durulan önemli bir konu da I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan göçmenler konusuydu. Muhaceret hem ekonomik bir fırsat hem de sosyal bir risk olarak ele alınmıştır. Göçün temel nedeninin ekonomik olduğu, göç alan ülkelerin iş gücü ihtiyacını karşılarken, göç

veren ülkelerdeki nüfus baskısını azalttığı belirtilmiştir. Ancak yerli işçilerle rekabet ve sosyal uyum sorunları gibi risklere de dikkat çekilmiştir (Taylan, 2018, s. 134-135).

Kadınların toplumsal ve siyasi statüsü, kongrenin en canlı tartışma başlıklarından birini oluşturmuştur. Kadınların talep ettiği haklar (Seçme ve seçilme hakkı, tüm mesleklere girebilme hakkı, eşit işe eşit ücret gibi), modern sivil ve siyasi hakların temel bir listesini sunuyordu (Taylan, 2018, s. 136). Bu talepler karşısında kongrede iki zıt görüş belirginleşmiştir. Cenevre Hukuk Medresesi Reisi Müderris Tanduri'nin temsil ettiği geleneksel görüşe göre, kadının yeri "aile ocağı" idi ve siyasi hayata katılması doğasına aykırıydı (Taylan, 2018, s. 136). Buna karşılık, Alman parlamenter Madam Schreiber'in başını çektiği ilerici kanat, kadın meselesinin bir "cinsiyet meselesi değil, bir insanîyet meselesi" olduğunu ve kadınların kamusal hayatta erkeklerle tam eşit haklara sahip olması gerektiğini savunuyordu (Taylan, 2018, s. 137).

Bu tartışma sırasında Muslihiddin Adil Taylan, Ermeni meselesinde sergilediği savunma stratejisini tekrarlayarak, Batı'daki oryantalist ve yanlış Doğu algısını düzeltmek için söz almıştır. Taylan, "*İslamiyet'in bin üç yüz sene evvel İslam hanımlarına*" bugün talep edilen hakların önemli bir kısmını zaten tanıdığını ve Batı'da yaygın bir merak konusu olan "taaddüdü zevcatın" (çok eşlilik) sanıldığı gibi yaygın olmadığını, ağır şartlara bağlı bir ruhsattan ibaret olduğunu belirterek kültürel bir savunma yapmıştır (Taylan, 2018, s. 137). Bu müdahale, Taylan'ın eseri boyunca izlediği, Batı kaynaklı eleştirilere karşı, karşı-anlatılar geliştirme stratejisinin tutarlı bir parçasıdır.

Anadolu toplumunu ilgilendiren diğer önemli mesele ise kapitülasyonlardı. Kapitülasyonlar hakkında söz alan Muslihiddin Adil Bey, komisyonda durumu ayrıntılı bir şekilde açıklayarak kapitülasyonların kaldırılmasının toplumlar arası adalet ve dayanışma için şart olduğunu ifade etmiştir. Muslihiddin Adil Bey'in bu konuşmasında kongrenin de ana teması olan dayanışma ve adalet vurgusu yapması önemlidir. Adil Bey, bu iki temel ilkeye dayanarak kapitülasyonların kaldırılmasını teklif etmiştir. Ancak siyasî boyutu olan kapitülasyonlar konusu⁴, kongrenin yetkisini aşmakta ve çözüm, siyaset

⁴ Nitekim kongrede gündeme gelen "kapitülasyonların kaldırılması" hususu

kurumlarını ilgilendirmekteydi. Muslihiddin Adil Bey, kapitülasyonların devamının toplumsal adalet ve dayanışma fikirleriyle bağdaşmadığına ve ülkelerin egemenlik hukukunu doğrudan doğruya ihlal ettiğine dikkat çekmiştir (Toprak, 2012, s. 26). Burada kongrenin başaktörlerinin Şark Meselesi içerisinde değerlendirdikleri Osmanlı Devleti'ne bakış açısını görmek de mümkündür. Barış, adalet, eşitlik ve dayanışmayı öngören kongrenin söz konusu Osmanlı Devleti'ne yönelik kapitülasyonlar olunca sorunu gündem dışına çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle kapitülasyonlar, gündeme alınmamıştır. Osmanlı Devleti'nin sömürgecilik ve kapitülasyonlar yüzünden ekonomisinin bozulması ve bu nedenle ortaya çıkan toplumsal sıkıntıları, Avrupa'yı pek de ilgilendirmemişti.

Kongrede Türkiye'yi ilgilendiren diğer önemli mesele ise "azınlıklar" konusuydu. Osmanlı Devleti'nin 1920 yılında imzaladığı Sevr Barış Antlaşması'nda azınlıklara geniş haklar verilmişti (Erim, 1953, s. 555, 572-576). Bu önemli sorun, Torino Sosyoloji Kongresi'nde de gündeme gelmişti. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı incelendiğinde Batı tarafından sürekli gündeme getirilen bu mesele, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştı. Geçmişte yaşanan Sırp, Rum, Bulgar ve Ermeni isyanları ve sonrasında yaşanan savaşlar; Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar vermişti. I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan tabloda da yeni sınırlar çizilirken azınlık hakları önemli toplumsal sorunlardan birini oluşturmuştur. Torino Sosyoloji Kongresi'nde azınlık komisyonu görüşmelerinde yer alan Muslihiddin Adil Bey, bu konuda da konuşma yapmıştır. Komisyon görüşmelerinde 1921 yılında Anadolu'daki Rum toplumu hakkında Yunan temsilci Teryandafilidis; Türkiye'de azınlık hukukunun gerçekleştirilmesini, bunun için de Osmanlı Devleti tarafından Sevr Antlaşması'ndaki azınlıklar hakkındaki maddelerin aynen uygulanmasını talep etmiştir. Muslihiddin Adil Bey de cevap olarak Sevr Antlaşması'nın henüz yasama organları tarafından onaylanmadığını ve siyasî bir anlaşma olduğunu belirterek böyle bir bilimsel kongrede uygulamaya girmeyen bir anlaşmadaki maddeleri tahlil etmenin çok erken olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Muslihiddin Adil Bey, Balkanlardaki Türk varlığına dikkat çekerek

Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini başarıyla kazanması sonucu imzalanan Lozan Antlaşması'yla gerçekleşecekti.

azınlık hukukunun bu ülkelerde de gözetilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Muslihiddin Adil Bey, Osmanlı Devleti'nin de "azınlık haklarının güvence altına alınması" gerektiği konusunda hemfikir olduğunu belirterek her ülkede azınlık haklarının aynı şekilde uygulanması gerektiği hususuna dikkat çekmiştir (Toprak, 2013, s. 368-371). Muslihiddin Adil Bey, kongrede Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerin de haklarının güvenceye alınmasını ve azınlık hukukunda karşılıklı hakların korunmasının teminat altına alınmasını talep etmiştir (Toprak, 2012, s. 29). Belirtilmesi gereken bir husus da Muslihiddin Adil Bey, Avrupa kamuoyunu Türkiye lehine çevirmenin en kritik alanının "azınlıklar (ekalliyetler) meselesi" olduğunu ifade etmesidir. Bu konuda, Batı'nın önyargılarını kıracak güçlü bir tarihsel karşı-anlatı inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu anlatının merkezine, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiğinde gayrimüslim tebaaya tanıdığı geniş dini ve hukuki imtiyazları koymuş ve bu hoşgörülü tavrı, aynı dönemde İspanya'nın Endülüs'teki Müslümanlara ve Yahudilere yönelik uyguladığı "diri diri ateşte yakmak" gibi zulümlerle karşılaştırarak, Osmanlı Devleti'nin tarihsel meşruiyetini ve adaletini kanıtlamaya çalışmıştır (Taylan, 2018, s. 143-144). Bununla birlikte, Sevr Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı ve Osmanlı egemenliğini zedeleyen imtiyazlara analitik bir eleştiri getirmiştir. Taylan, bu şartların modern egemenlik ilkesiyle bağdaşmadığını, zira "devlet içinde birçok devletler tesisi" anlamına geldiğini hukuki bir zeminde ortaya koymuştu (Taylan, 2018, s. 144-145). Bu tespitiyle, azınlık haklarının ulusal egemenlikten taviz vermeden yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, Taylan'ın raporunun sadece geçmiş bir olayın kaydı değil, geleceğe dair bir vizyon beyanı olarak Türk düşünce ve siyaset tarihindeki önemini ortaya koymaktadır. Nitekim bu bilgi ve tecrübesi ile Muslihiddin Adil Bey Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti içerisinde yer almıştır.

5. Çok Uluslu Bir İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Birleştirici Bir Harç Olarak: Solidarizm

Solidarizm; ekonomide devlet müdahalesini öngören, sınıf çatışmasına karşı çıkan, uzlaşma ve dayanışmaya dayanan bir düşüncedir (Toprak, 1977, s. 95). Solidarizm kelimesi "dayanışma" anlamına gelen İngilizce "solidarity" kelimesinden gelmekte ve korporatizmin bir alt türü olarak kamu çıkarlarını ön planda tutan, otoriter, faşist anlayışa karşı daha

çoğulcu ve ılımlı bir yönetim yapısını ifade etmektedir (Eser ve Yüksel, 2012, s. 187).

Fouillée'nin şekillendirdiği solidarizm, XX. yüzyılın başında Fransa'da resmî ideoloji olarak kabul edilmişti. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in başbakanlığını yapan daha sonra Milletler Cemiyeti Konsey Başkanı olan ve Torino Sosyoloji Kongresi'nin solidarizm temelinde şekillenmesini sağlayan Léon Bourgeois, kaleme aldığı "Solidarité" adlı eserde, toplumda meydana gelmesi muhtemel (oluşabilecek) sosyal düzen hakkında bilgi vermiş ve toplumun bir arada dayanışma içinde yaşaması için solidarizmi önermişti. Solidarizm, sosyal bir teori olarak politik ve siyasal alanda ortaya çıkmış; önce Fransa'da daha sonra birçok ülkede etkisini göstermiştir (Kızılkaya ve İlyas, 2013, s. 205). Bilimsel olarak sosyolojide solidarizmin temsilcisi ise Durkheim olmuştur.

Solidarizm, dayanışmayı öngördüğünden halkçı görüşleri, sınıfları çatıştıran Bolşevizm'e ters düşüyordu. Böylece kongre, uluslararası planda sosyolojiyi savaş sonrası yeni açılımlara yönlendirmekteydi (Toprak, 2022, s. 324). Kongrede gündeme gelen solidarizm kavramı, Osmanlı Devleti ve yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti için yabancı bir kavram değildi. Ziya Gökalp'in özellikle Durkheim'dan esinlenerek "tesanütçülük" olarak ifade ettiği solidarizm, toplumsal sorunlara ve toplumsal çözülmeye dayanışma formülüyle çözüm üretmekteydi. Gökalp, solidarizm ve korporatizm düşüncesini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de önermişti (Ercivan, 2024, Hanioglu, 2023, s. 527).

Solidarizm, Avrupa'da yaygınlaşan sınıf mücadelelerine karşı çıkan bir akım olarak Osmanlı aydınları arasında "tesanütçülük" kavramıyla karşılık bulmuştur. Ziya Gökalp'in solidarizmden beklediği, iş bölümü ve dayanışma ile toplumda muhtemel parçalanmaların bertaraf edilerek "milletleşmenin" sağlanabilmesiydi. Bu düşünce akımlarının onun gözündeki bir tek ortak paydası vardı: "Milletleşme" (Sağlam, 2004, s. 83). Gökalp, Osmanlılık etrafında bir ulus toplum oluşturabilme imkanını gördüğü sürece Osmanlılık siyasetini savunmuş; bu imkanının ortadan kalktığını gördüğü anda Türk toplumu oluşturmanın imkânı üzerine yoğunlaşmıştır (Özyurt, 2015, s. 65). Fransız solidarizmi, Gökalp'in söyleminde solidarist korporatizm kavramıyla birlikte birbirlerinin yerine kullanılacak şekilde ele alınmıştır. Fransız Sosyoloğu Durkheim'den ilham alınarak oluşturulmuş bu tesanütçülük anlayışı, temel olarak hem

liberalizme hem de Marksizme karşı çıkmaktaydı (Doğan, 2019, s. 133).

Solidarizm ile ilişkili önemli bir kavram olan korporatizm ise kelime anlamı olarak iş birliği anlamına gelen İngilizce “corporation” kelimesinden gelmektedir. Siyasî bir yaklaşım olarak ise korporatizm, “ortak ilkeler” ve “sosyal uyum” bağlamında toplumu bir organizma gibi ele alarak toplumun tüm kesimlerinin faaliyetlerini dayanışma ve ortak çıkar temelinde ele alma olarak tanımlanabilir (Eser ve Yüksel, 2012, s. 182).

Kurtuluş Savaşı'yla başlayan Türkiye Cumhuriyeti siyasî tarihinde Türk ve Türklük unsurlarına vurgu yapılmış fakat bu uygulamalarda bir sınıf ayrımı gözetilmeyerek tam anlamıyla toplumsal kalkınmanın gerçekleşebilmesine yönelik, dayanışmacı bir toplum anlayışına yer verilmiştir (Eser ve Yüksel, 2012, s. 182). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına bakıldığında da Durkheim'in sınıf çatışmasını önleyeceğini ileri sürdüğü korporatist solidarizmin izlerini görebilmek mümkündür. Bu da büyük çapta Ziya Gökalp'in çalışmaları aracılığı ile öğrenilerek iş bölümü çerçevesinde tüm toplum katmanlarına hitap etme iddiasını sahiplenecek tek partinin meşruiyet zemininin hazırlanmasında kullanılmıştır (Hanioğlu, 2023, s. 762). Nitekim Toprak'ın da ifade ettiği gibi dayanışmayı ön planda tutan yeni Türk Devleti'nde “*solidarizm, halkçılık umdesinde kristalize olmuştur.*” (Toprak, 2022, s. 146). Öyle anlaşılıyor ki Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi ile ortaya çıkan dayanışma ve solidarizm etkisi kuruluşun itibaren Cumhuriyet'in özünde kendini hissettirmiştir. Dayanışmacı bir ruhla bağımsızlık kazanılmış, Cumhuriyet kurulmuştur. Halk Fırkası da toplumun çeşitli katmanlarına hitap etme ve meşruiyet kazanma amacıyla kadınlar, köylüler, şehirliler, işçiler ve çiftçiler gibi farklı toplumsal kesimlere yönelik politikalar izlemiştir; böylece solidarist bir anlayışı benimseyerek “halkçılık” ilkesini temel 6 ilkesinden biri haline getirmiştir (Hanioğlu, 2023, s. 765).

Anadolu'da savaşın neden olduğu mevcut koşullar, ülkenin liberal politikalarla iktisadi kalkınmasını gerçekleştiremeyeceğini göstermekteydi. Sanayileşmeyi gerçekleştirmek, sermaye ve burjuvazi grubu ile mümkündü ancak ülkede ne sermaye ne de burjuvazi sınıfı vardı. Aynı zamanda dünyada da savaş sonrası iktisadî hayata devletin müdahalesi görülmeye başlanmıştı, bu durum Türkiye'yi de etkisi altına almıştı. Bu şekilde ekonomide solidarist bir politika anlayışı

benimsenmişti. Yeni kurulan devlet, bir ekonomik çöküntüyü de teslim almıştı. Bu ekonomik yapının ayağa kaldırılması, sorunların çözümü ve modern, sanayileşmiş bir devlet olmak için Lozan Konferansı sürerken İzmir’de bir iktisat kongresi düzenlenmişti (Şubat 1923).

Savaş yıllarında Anadolu’nun toplumsal sorunlarının da hızla arttığı dikkat çekiyordu. Anadolu’da savaşın etkileriyle sosyo-ekonomik açıdan yıpranmış ve yoksullaşmış halk; travma yaşıyordu. Yetimler, dullar, yaşlılar, engelli kalanlar, evsiz kalanlar, göç edenler, yıkılan-yakılan köyler, kasabalar ve şehirler Türkiye’nin önündeki çözülmesi gereken en büyük sorunlar arasındaydı. I. Dünya Savaşı’nda büyük yıkım yaşayan dünya ülkeleri ve özellikle Avrupa da aynı kaderi yaşıyordu. Dört yıl süren ve dünyanın gördüğü ilk büyük savaş, Avrupa’daki toplumları ve medeniyeti yerle bir etmişti. Yeni bir dünya, yeni bir barış süreci başlıyordu. İnsanlık, barış ve huzur arıyordu. Bu nedenlerle Torino Sosyoloji Kongresi ve gündeme getirilen solidarizm düşüncesi Millî Mücadele tarihi ve Türkiye Cumhuriyet tarihi açısından önemlidir.

Sonuç

Torino Uluslararası Sosyoloji Kongresi; savaş sonrası dünya toplumları için önemli sorunları tespit edip bu sorunlara çözümler üreterek ve çıktıklarıyla bir bilgi ve tecrübe aktarımı yaparak dünya toplumlarının ve devletlerinin gelecekte üreteceği sosyal politikalara, sağlık politikalarına ve eylem planlarına katkı sağlamıştır. Ayrıca kongreyle birlikte solidarizm-dayanışmacı yöntemlerle devletler arası iş birliğinin kurulması ve tecrübe edilmesi için önemli bir adım atılmıştır.

Bu kongre, Türk aydınları için basit bir akademik etkinlikten çok daha fazlasını ifade etmiştir. Kongre, öncelikle, savaş sonrası uluslararası arenada varoluş ve meşruiyet mücadelesi verilen bir diplomasi platformu olmuştur. İkinci olarak, silahsızlanma, emek hakları, sosyal sigortalar ve kadın hakları gibi modern sosyal politikalarla doğrudan tanışma ve bu fikirleri yeni devletin kurumsal yapısına taşıma fırsatı sunmuştur.

Türkiye açısından bakıldığında Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kurtuluş Savaşı sürerken gerçekleştirilen Torino Sosyoloji Kongresi’nde Osmanlı Devleti ile ilgili gündeme gelen konular, bilimsel açıdan dönemin Anadolu toplumunun sorunlarına odaklanması ve çözümler üretmesi bakımından önemlidir. Bakıldığında savaşın mağdur kesimi olan çocukların yetim, kadınların dul, yaşlıların ilgisiz, savaşan askerin önemli

bir kısmının engelli kalması, işsizliğin artması, çeşitli nedenlerle toplumların göç etmek zorunda kalması, azınlıklar, Ermeni meselesi ve Bolşevizm gibi 1921 Türkiye'sinin ve gelecekte yaşanan/yaşanacak sorunlarının Torino'da gündeme alınan konular arasında olması ve kongredeki çözüm arayışları yeni kurulacak Türk devletinin toplumsal, siyasal ve sağlık alanı ile ilgili politikalarına önemli bir bilgi altyapısı sunmuştur. Bunun yanında sömürgecilik ve kapitülasyonlar konusunda Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarını ön planda tutarak Osmanlı Devleti'ne zarar veren kapitülasyonlar konusunu gündeme almadığı da görülmüştür.

Ermeni Meselesi, Birinci Dünya Savaşı ve Sevr Barış Antlaşması'ndan sonra uluslararası bir toplantıda ilk kez gündeme gelmiştir. Bu durum 1921 gibi erken bir tarihte yaşanmıştır ki gelecekte Türkiye'yi bu konuda bekleyen bir sorunun ilk örneği, ilk deneyimi yaşanmıştır. Muslihiddin Adil Bey ise böyle bir tartışmada ilk kez uluslararası bir kongrede Türk tarafının haklılığını, Türklerin soykırımcı olmadığını ortaya koyma fırsatı bulmuştur. Kongre yönetimi de bu savunmayı onaylamış ve haklı bulmuştur. Ayrıca günümüzde Türkiye'nin en önemli dış politika sorunlarından birinin ilk kez gündeme geldiği bu kongre hakkında yeterince çalışma yapılmamış olması da üzerinde durulması gereken diğer bir husustur. Sevr Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Ermeni tehciri ile ilgili ilk kez uluslararası bilimsel bir kongrede (Torino Sosyoloji Kongresi'nde) Osmanlı Devleti'nin uyguladığı zorunlu göç sırasında yaşanan çeşitli olaylardan ve nedenlerden ötürü hayatını kaybeden Ermeni vatandaşları için Osmanlı Devleti'ne karşı bir suçlama yapılmış ve bu kongrede yapılan suçlamalara karşı Osmanlı temsilcisi Muslihiddin Adil Bey tarafından bir savunma gerçekleştirilmiştir. Kongrenin bu açıdan tarihî bir önemi de bulunmaktadır.

“Kapitülasyonlar” ve “azınlıklar” gibi Osmanlı Devleti'nin meseleleri bu kongrede tartışılmış, Osmanlı Devleti uluslararası arenada kendini savunmuş ve ifade etme imkânı bulmuştur Aynı zamanda hem dünyanın hem de Osmanlı Devleti'nin toplumsal sorunlarına Türklerin nasıl baktığı, bu kongre ile ifade edilme imkânı bulmuştur. Son tahlilde ise kongre ile elde edilen bütün bu bilgi ve tecrübeler, aynı zamanda kongrenin ana teması olan solidarizm ilkesi “dayanışma” olarak yeni Türk Devleti'nin Halkçılık ilkesinde hayat bulmuş; tüm kesimlere eşit bir vatandaşlığı

vermeyi hedefleyen sosyal devlet düşüncesinin temelini oluşturmuştur.

Çalışmanın sosyolojik açıdan ulaştığı sonuçlardan biri de kongrenin ana teması olan “solidarizm”in, Ziya Gökalp’in entelektüel aracılığıyla “tesanütçülük” ve nihayetinde “halkçılık” ilkesine evrilerek Yeni Türk Devleti’nin kurucu felsefesinin teorik temellerinden birini oluşturduğunu göstermesidir. Bu bulgu, Cumhuriyet ideolojisinin kökenlerini uluslararası düşünce akımlarıyla ilişkilendiren önemli bir katkıdır.

Çalışmanın en önemli sınırlılığı ise konu hakkında Türkiye’de çok az sayıda çalışma yapılmış olması ve dönemin yerel basınında konunun yer almaması nedeniyle çalışmada yer alan analizlerin büyük ölçüde belirli ikincil kaynaklara (özellikle Zafer Toprak) ve tek bir birincil kaynağa (Adil Bey’in eseri) bağımlı kalmasıdır.

Kongreye katılan diğer yeni kurulmuş veya I. Dünya Savaşı sonrası dönüşüm geçiren devletlerin (örneğin Polonya, Çekoslovakya gibi) bu kongreden ve solidarizm fikrinden nasıl etkilendiğine dair karşılaştırmalı bir çalışma, Türkiye örneğini daha geniş bir uluslararası bağlama oturtarak zenginleştirebilir. Bu düşünce, konu üzerinde çalışma yapacaklar için alana katkı sağlayacak bir araştırma önerisi sunmaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2015). *Sosyoloji*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Çolak, İ. (2001). Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17(49), 23-48.
- Doğan, E. (2019). II. Meşrutiyet Dönemi’nden Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarına Halkçılık Fikrinin Gelişimi. *İnsan ve İnsan*, VI (20), 131-144. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.523292>
- Ercivan, A. (2024). Atatürk Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışında Ziya Gökalp’in Düşüncelerinin Etkisi. (Haz. Erdem Ünlen, *10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Cilt I* içinde: 13-39. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. <https://doi.org/10.51824/978-975-17-6042-5.01>
- Erim, N. (1953). *Devletler Arası Hukuku ve Siyasî Tarihi Metinleri*. Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ertan, A. E. (2016). I.Dünya Savaşı’nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XX(3), 551-572.
- Eser B. - H. Yüksel, (2012). Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları

- Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyaseti Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, VIII(16), 181-200.
- Giddens, A. (2019). *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. (Günseli Altaylar, Çev.). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Günergun, F. (2005). Muslihiddin Adil Taylan Hakkında Not. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI(2), 370-71.
- Hanioğlu, M. Ş. (2023). *Atatürk: Entelektüel Biyografi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hasse, D. N. (2024). *Avrupalı Nedir? (Sömürgeci ve Romantik Düşünce Biçimlerinin Üstesinden Gelmek)*. (Selahattin Akti, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2019). *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991 Aşırılıklar Çağı)*. (Yavuz Alogan, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- İleri, S. N. (1944). Muslihiddin Adil Taylan. *Yeni Adam*, 3 Şubat 1944, Sayı 475.
- Kızılkaya, O. – A. İlyas (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Solidarist Korporatizmin Türk Sosyal Hayatına Yansıması. *Journal of Turkish Studies*, VIII(11), 203-217. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5713>
- Özyurt, C. (2015). Ziya Gökalp: İmparatorluktan Millî Devlete Sosyoloji. *Ziya Gökalp Kitabı*, (ed. Cevat Özyurt - Ahmet Tak). Ankara: Hece Yayınları: 59-102.
- Pagden, A. (2010). *Avrupa Fikri*. (Rahmi Ögdül, Mesut Varlık, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, D. Ş. (2020). Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX(76), 1950-1967. <https://doi.org/10.17755/esosder.677815>
- Sağlam, S. (2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 1, 67-84.
- Taylan, M. A. (2018). Beynelmilel İctimaiyat Kongresi ve İntibalarım. (E. Taylan, Trans.). *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V(10), 124-145. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.446683>
- Taylan, M. A. (1921). *Beynelmilel İctimaiyyat Kongresi ve İntibalarım*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- The Labor World Gazetesi, 3 September 1921.
- Toprak, Z. (1977). II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 1, 92-123.

- Toprak, Z. (2012). "Kızıl Kent" Torino ve Solidarist Sosyoloji Kongresi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 226, 22-36.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toprak, Z. (2022). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tuna, K. (2015). Gökalp'in Türk Sosyolojisindeki Yeri. *Ziya Gökalp Kitabı*. (ed. Cevat Özyurt - Ahmet Tak). Ankara: Hece Yayınları: 29-57.